

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ ТА КРАЄЗНАВСТВО

УДК [061/16351/853](091) (477.54–25) «1960/1970»

Л. М. Воронова, Н. С. Мартем'янова
Харківська державна академія культуриХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ:
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК У 60 - 70-ТІ РР. ХХ СТ.

У статті розглядається історія утворення та перших кроків діяльності Харківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Проаналізовано організаційні аспекти її становлення, напрямки та форми роботи, виявлено взаємодію товариства з державними установами культури. Визначено, що протягом 1960–1970-х рр. Харківська організація УТОПШК приймала участь у реалізації пам'яткоохоронних проектів в області.

Ключові слова: пам'ятки історії та культури, громадська організація, культурна спадщина, пам'ятні місця, реставрація.

В статье рассматривается история образования и первые шаги деятельности Харьковской организации Украинского общества охраны памятников истории и культуры. Проанализированы организационные аспекты ее образования, направления и формы работы, выявлена взаимосвязь с государственными учреждениями культуры. Отмечено, что в течение 1960–1970-х гг. Харьковская организация УООПШК принимала участие в реализации проектов охраны памятников истории и культуры в области.

Ключевые слова: памятники истории и культуры, общественная организация, культурное наследие, памятные места, реставрация.

The article covers the history of foundation and the first steps of Kharkiv Regional Society of Historical and Cultural Heritage Protection. The author analyzes the organizational aspects of its foundation and activity, investigates a tight connection to the governmental institutions. During the 1960–1970s Kharkiv Regional Society of Historical and Cultural Heritage Protection actively participated in implementing a number of projects related to cultural landmarks protection.

Keywords: historical and cultural landmarks, public interest organization, cultural heritage, monuments, restoration.

На сьогодні беззаперечним є той факт, що дослідження, збереження, використання та популяризація культурної спадщини повинні бути справою як держави, так і громадськості. Однією з масових громадських організацій за радянських часів було Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (УТОПШК). Ставши важливим осередком пам'яткоохоронної справи, Товариство в складних умовах протистояло ідеологічним догмам і докладало чимало зусиль для збереження унікальних пам'яток історії та культури, проведення реставраційних робіт, увічнення пам'яті тих, хто загинув у роки Другої світової війни, хто брав участь у державотворчих та культурних процесах на теренах України.

У практичній діяльності Українське товариство охорони пам'яток історії та культури спиралося на регіональні осередки, проте вивчення, узагальнення та використання набутого ними досвіду не

© Мартем'янова Н. С., 2016

знайшло свого комплексного аналізу в історичній літературі. Це стосується навіть ґрунтовної праці С. З. Заремби, у якій висвітлюється історія діяльності УТОПК, що з'явилася наприкінці 90-х рр. ХХ ст. [4]. Проте варто зазначити, що окремі аспекти функціонування УТОПК та його ролі у збереженні культурної спадщини українського народу розглядалися вченими в контексті різних досліджень, присвячених охороні та збереженню пам'яток історії та культури, у тому числі на сторінках науково-популярного журналу «Пам'ятки України» [1, 3, 5, 12, 16]. Що стосується аналізу роботи місцевих пам'яткоохоронних організацій, то праці з цієї теми майже відсутні. Можна назвати лише окремі дослідження з історії діяльності обласних організацій УТОПК: на Донбасі (О. В. Принь) [15], у Кримській Автономній Республіці (Н. В. Кармазіна) [6]. У збірнику матеріалів і документів «Збережена спадщина», підготовленому з нагоди 40-річчя УТОПК у 2007 р., окремий розділ присвячений історії 14 регіональних організацій Товариства (Вінницької, Волинської, Запорізької, Івано-Франківської, Одеської, Тернопільської, Черкаської та ін.) Для нас важливою є робота Р. І. Танько, яка надрукована в цьому збірнику. В ній стисло висвітлені основні етапи та досягнення діяльності Харківської обласної організації протягом чотирьох десятиліть [20]. Огляд літератури свідчить, що зберігається необхідність відтворити історичний поступ Харківської пам'яткоохоронної громадської організації з моменту її заснування і до сучасного дня. З метою більш ґрунтовного вивчення проблеми автори поставили за мету всебічно дослідити основні напрями й форми роботи регіонального Товариства з часу виникнення і до кінця 70-х років – період найбільш активної діяльності організації.

Головним джерелом вивчення визначеної проблеми стали документи, які зберігаються в Державному архіві Харківської області (фонд Р-4785, оп. 6), та матеріали обласних періодичних видань.

Головною рушійною силою у впровадженні ідеї створення масової громадської культурологічної організації, основною функцією якої було збереження пам'яток історії та культури, стала українська інтелігенція. Організація була створена у грудні 1966 р. на установчому з'їзді УТОПК. На цьому форумі був ухвалений перший Статут Товариства, затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР № 378 від 12 червня 1967 р. Згідно документа, на організацію покладалася широкі права й обов'язки: залучати широкі верстви населення до активної участі у здійсненні заходів по вивченню, охороні і збереженню невідомих або забутих пам'яток історії та культури, визначних місць, що становлять наукову, історичну, культурну й художню цінність; поширювати наукові знання про них; подавати до Ради Міністрів республіки й місцевих виконавчих органів влади пропозиції щодо збереження та раціонального використання пам'яток історії та культури і здійснювати громадський контроль за дотриманням законодавства у цій галузі; приймати участь у розробці пропозицій по реставрації і консервації культурних об'єктів тощо [19, с. 48-51].

Реалізація визначених Статутом завдань здійснювалася через розгалужену мережу регіональних організацій. Харківська обласна організація УТОПК була заснована однією з перших в Україні – 20 вересня 1966 р. Фундаторами Товариства виступили владні структури (обласний виконком депутатів трудящих, обласне управління культури), установи освіти (Державний університет ім. О. М. Горького), активні учасники руху за збереження історичної спадщини (генерал-майор Д. Г. Макаренко, доктор філологічних наук, професор педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди М. Ф. Гетьманець, Герой Радянського Союзу, генерал-майор, керівник обласної ради ветеранів Великої Вітчизняної війни С. М. Остапенко). Першим головою обласної організації був обраний професор Харківського державного університету, доктор історичних наук А. Г. Слюсарський, який обіймав цю посаду до 1971 р. Його наступниками у визначений хронологічними рамками статті період були: директор обласного державного художнього музею М. П. Работягов (1970-1972 рр.), заступник начальника обласного управління культури М. Г. Ушаков (1972-1974 рр.), заступники голів облвиконкому С. І. Журавльов (1974-1979) та Є. Л. Уварова (1979-1985рр.).

Серед активних діячів обласної організації товариства на різних етапах діяльності можна

назвати першого голову організації професора Харківського державного університету, доктора історичних наук А. Г. Слюсарського, доктора історичних наук, професора О. О. Воскресенського, голову бюро секції військово-історичних пам'яток генерал-майора у відставці О. В. Гришковського, генерал-майора, доктора історичних наук С. З. Голикова.

Згідно зі Статутом УТОПШК, вищим органом обласних організацій Товариства визнавалися обласні конференції, що скликалися не менше як один раз на два роки. У 1969 році, відбулася перша після створення товариства конференція Харківської обласної організації, на якій відзначалися результати її діяльності, зокрема таких секцій, як військово-історична; літератури, мистецтва, фольклору та етнографії; юних дослідників і охоронців пам'яток; пропаганди; історико-революційна; архітектурна.

Серед головних результатів діяльності військово-історичної секції Товариства, яку очолював генерал у відставці Дмитро Григорович Макаренко, було увічнення пам'яті учасників Другої світової війни. За перші два роки існування обласної організації було обліковано 920 братських могил, взято під нагляд 386 меморіальних дощок і пам'ятних знаків; складений путівник місцями боїв на Харківщині в роки війни та збірник розповідей про 262 Героїв Радянського Союзу, які удостоєні цього звання за відвагу, виявлену на Харківщині [9]. Про пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з воєнними подіями на території нашого регіону, було надруковано 750 статей в обласній та районних газетах [7, с. 153].

Секція пропаганди проводила лекції, свята вулиць, екскурсії. Жваво використовувалася видавнича справа: були надруковані «Історичні в пам'яті місця Харківщини», «Архітектурні пам'ятники Харківщини», «Вулиці і площі Харкова», «Путівник по Харківському історичному музею», буклети «Площа Дзержинського», «Будинок державної промисловості», «Сад імені Т. Г. Шевченка» тощо. Відбувалися тематичні вечори – «Український кобзар І. І. Кучугура-Кучеренко» (у Харкові і в с. Мурафі Краснокутського району), «70 років з дня народження талановитої співачки О. Петрусенко» (м. Балаклія) «Вони загинули за наше щастя» (м. Барвенково).

За клопотанням секції літератури, мистецтва, фольклору та етнографії Харківська міська рада прийняла рішення про встановлення меморіальних дощок на відзначення перебування в місті О. Довженка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, Остапа Вишні, Ю. Яновського, Л. Курбаса, М. Самокиша, С. Васильківського та ін. Отже, можна відзначити, що за перші два роки після утворення Харківської обласної організації УТОПШК були вирішені не тільки організаційні питання, але й досягнуті вагомі результати, спрямовані на збереження історико-культурної спадщини краю.

Статут Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (ст. 8) визначав, що організація складається з індивідуальних та колективних членів. Вступити до організації могли громадяни держави, що досягли 16-річного віку і навіть учні шкіл та навчальних закладів, що досягли 10 років і працювали в юнацьких секціях дослідників й охоронців пам'ятників. До колективних членів Товариства могли належати державні, громадські, кооперативні організації [19, с. 51].

Харківська обласна організація УТОПШК уже 1969 р. налічувала 2407 первинних організацій, 1816 колективних та 295, 7 тис. індивідуальних членів, що складало 10,8% загальної кількості населення області. На середину 70-х років ця цифра збільшилась до 25,1 %, але регіональне Товариство вважало цю цифру занадто малою для області, про що відзначалось на конференції організації у 1976 р. [2]. Товариство продовжувало залучати широкі верстви населення до активної і безпосередньої участі в охороні пам'яток і за десять років кількість первинних організацій збільшилась до 4099, а індивідуальних членів – до 866,2 тис. Натомість чисельність колективних членів зменшилась до 1381 [13, с. 55; 14, с. 63]. Також до складу Харківської обласної організації Товариства входили Харківська міська та 34 районні організації [10].

Варто зазначити, що діяльність Харківської обласної організації УТОПШК була тісно пов'язана з державними органами влади, що було характерним для всієї України. Представники цієї громадської організації входили до складу різних комісій, які створювалися згідно з постановами

обласних відділів культури для вирішення питань, пов'язаних з охороною культурної спадщини; ухвалювалися рішення щодо використання коштів; розроблялися плани залучення членів Товариства до заходів з охорони і збереження пам'яток історії та культури, планів їх спорудження, реставрації, реконструкції тощо. Можна погодитись із твердженням О. В. Принь, що від початку створення місцевих організацій УТОПШ їх діяльність набула державного характеру і Товариство ставало важливою ланкою у державній системі охорони культурної спадщини, що суперечило громадській сутності цієї організації [16, с. 134]. Опосередковано це визнав П. Т. Тронько на III з'їзді УТОПШ у 1976 р., стверджуючи, що Товариство – це громадська організація, яка повинна допомагати державним органам, а не підміняти їх.

Не викликає сумнівів, що основна сфера діяльності Харківської обласної організації Товариства розпочалася з обліку пам'яток історії та культури. Як результат, у місті та області не було жодної визначної пам'ятки історії, архітектури чи мистецтва, у реставрації чи спорудженні якої не брали дольової участі обласна й низові організації УТОПШ. Обласне управління культури повідомляло, що на грудень 1966 р. у Харківській області зареєстровано 1582 пам'ятки, з яких пам'ятки історії – 1545, археології – 7, мистецтва – 29 [21, ф. Р-4785, оп. 6, спр. 27, арк. 121]. На початку 1970 року їх кількість вже складала понад 1,7 тис. пам'яток [7, с. 153]. В подальшому діяльність Товариства в цьому напрямку корегувалася і згідно з матеріалами V Харківської обласної конференції УТОПШ в 1976 р. в області було обліковано 1559 пам'яток історії та культури. Зокрема в цей перелік входили 118 пам'ятників Леніну, 22 – видатним діячам комуністичної партії та держави, 21 – діячам науки і культури, 82 – періоду, названому більшовиками жовтневою революцією, 12 – героям соціалістичного будівництва та трудової слави, 971 – Великій Вітчизняній війні, 116 – археології, 45 – архітектури [2]. Перевага, як ми бачимо, віддавалася пам'яткам, пов'язаним з подіями Великої Вітчизняної війни, що відповідало державним рішенням про постановку на облік поховань радянських воїнів і партизанів, які загинули в роки війни. Також цьому сприяло рішення V пленуму правління УТОПШ (1969 р.) «Про участь організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури в увічненні подвигу радянського народу в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.». Таким чином, по всій Україні відбувалося відчутне кількісне переозавантаження цих пам'яток і вони склали половину (а на початку 50-х рр. навіть 80%) кількості всіх пам'яток республіки [12, с. 166].

Діяльність Товариства по увічненню пам'яті загиблих в роки війни продовжувалася в наступні роки. Так, за участю Харківської обласної організації УТОПШ за 1974–1976 рр. встановлено понад 600 меморіальних дощок, реконструйовано 42 пам'ятники, капітально відремонтовано 103, встановлено і замінено 75 пам'ятних знаків [2]. Протягом 1975–1981 рр. на Харківщині у всіх райцентрах встановлювалися знаки на честь військових частин і з'єднань, які визволяли регіон. У 1977 р. створений меморіал Слави в Лісопарку на честь воїнів, партизанів, підпільників, мирних жителів, які загинули за часів німецької окупації. На жаль, не завжди Товариство опікувалося дійсно пам'ятками історії та культури, оскільки ця робота інколи замінювалася будівництвом нових пам'ятників, виконаних на низькому художньому рівні, з нетривких матеріалів. Вони бралися на державний облік і були паспортизовані як пам'ятки історії та мистецтва. На практиці відбувалося штучне протиставлення пам'яток минулого об'єктам радянської доби. На Харківщині за участі місцевої організації Товариства відповідно до партійних вимог (таких, як рішення Політбюро ЦК Компартії України від 3 жовтня 1972 р. про діяльність УТОПШ) у багатьох населених пунктах споруджували пам'ятники, які були пов'язані з трудовою діяльністю, суспільним і державним устроєм, класовою боротьбою і революційним рухом, наукою і культурою. На Харківщині такі пам'ятки в середині 80-х рр. склали 11% історичних пам'яток і 6% кількості всіх пам'яток області [5, с. 184]. Серед них пам'ятники М. В. Фрунзе в Харківському районі, першому голові ревкому І. В. Штипову в Барвенківському, активісту колгоспного руху І. І. Завгородньому – у Балаклійському районі та ін.

В той же час значно скоротилася кількість пам'яток стародавньої і середньовічної історії України. Невиправних втрат зазнали пам'ятки дерев'яного зодчества, у яких чи не найглибше і не найяскравіше втілено народні традиції. Серед найбільше постраждалих територій була

Лівобережна Україна. Так, у дослідженні В. І. Акуленка вказано, що на кінець 20-х років більшість таких пам'яток у республіці зберігалася неушкодженими. А в 1960-ті рр. під охорону держави не було взято жодної такої пам'ятки, у тому числі і в Харківській області, оскільки їх вже не існувало [1, с. 188].

Для здійснення контролю за охороною і збереженням пам'яток історії та культури при республіканському правлінні та правліннях обласних, міських і районних організацій УТОПШК створювалися громадські інспекції. До їх складу входили історики, археологи, мистецтвознавці, які після обстеження пам'ятки оформлювали документи – довідку або акт. Громадська інспекція Харківської обласної організації постійно виявляла нові пам'ятки, кваліфіковано перевіряла стан їх охорони, реставрації і домагалася, щоб ті були взяті на облік й утримувалися у зразковому стані.

Важливу роль в охороні і збереженні культурної спадщини України мав відіграти «Звід пам'яток історії та культури України». Підготовча робота над укладанням Зводу розпочалася в 1972 р. з паспортизації пам'яток за єдиною уніфікованою формою обліку, введеною Міністерством культури України. Її здійснювали Міністерство культури, Держбуд та УТОПШК. У ході паспортизації на рівні областей і районів проводилися семінари, вивчалися архівні та інші історичні документи. Історики, краєзнавці, архітектори, археологи, фотографи виїжджали для обстеження пам'ятників. У цій роботі взяли участь активісти Харківської обласної, міської та районних організацій УТОПШК, зокрема наукові працівники історичних і краєзнавчих музеїв, викладачі ВНЗ та ін. У результаті вдалося уточнити дані про кількість історико-культурних об'єктів у регіоні. У 1977 р. вийшов друком «Справочник по археологии Украины. Харьковская область», підготовлений АН УРСР, Інститутом археології, Українським товариством охорони пам'яток історії та культури. Він був складений на основі даних, які містилися в науковій літературі, рукописних звітах експедицій, архівних матеріалах. Так само враховані ненадруковані колекції різних музеїв області. Усього у довіднику обліковано 23180 об'єктів на Харківщині з кам'яного віку до середньовіччя [18, с. 5]. Проте констатовалися нерівномірність їх дослідження і необхідність додаткових польових розвідок для підготовки Зводу.

За радянських часів було завдано непоправної шкоди пам'яткам містобудування та архітектури, у яких розташовувалися господарчі склади, виробничі цехи, комори. Як свідчать документи Харківського відділення УТОПШК, організації, які розташовувалися у будівлях – пам'ятках архітектури, ухилялися від укладання охоронно-орендних договорів на їх використання, не проводили реставраційних робіт, допускали при ремонті самочинні перебудови, а іноді й руйнували об'єкти. Не завжди сумлінно виконували свої обов'язки організації, які мали шефство над пам'ятниками історії. Антирелігійні заходи так само негативно позначилися на архітектурних пам'ятках, які уособлювали культові споруди, у результаті чого з обліку культурних пам'яток знімалися витвори стародавнього мистецтва. У Харківській області наприкінці 70-х рр. з 37 недіючих культових споруд 34 належали до архітектурних та історичних пам'яток, але використовували їх зовсім з іншою метою. У 7 були розміщені культурно-освітні установи, у 5 – державні інституції, 14 обладнані під приміщення складів. У церквах Ізюма та Чугуєва та в селах Сахновщинського, Краснокутського, Барвенківського, Харківського районів влада пропонувала створити музеї та виставкові зали [21, ф. 2, оп. 183, спр. 218, арк. 13–18], що ускладнювало відносини між державою та церквою.

Харківська організація УТОПШК була занепокоєна ситуацією, пов'язаною з Успенським собором м. Харкова, експлуатація приміщень якого завдавала значної шкоди споруді. У рішенні конференції Товариства в 1969 р. обласному відділу будівництва і архітектури пропонувалося не переукладати договір з орендарями; зобов'язати фабрику художнього розпису та Харківський комбінат тресту «Укрміськреклама» звільнити приміщення; зобов'язати міськвиконком замовити проектну документацію для пристосування приміщення для науково-освітньої мети. Лише в 1986 р. у приміщенні Успенського собору був відкритий Будинок органної та камерної музики Харківської філармонії.

Важливим напрямком діяльності харківського осередку УТОПШК було збереження пам'яті про видатних діячів нашого краю. Зокрема у 1971 р. голова правління обласної організації

М. П. Работягов звернувся до Харківської міської Ради депутатів трудящих з ініціативою перетворити церкву на кладовищі №1 (між вулицями Пушкінською та Артема) на меморіальний музей історії та культури, де зберігатимуться матеріали про життя і діяльність кожного з похованих на меморіальному кладовищі: письменника П. Гулака-Артемівського, художника С. Васильківського, драматурга та актора М. Кропивницького, генерал-полковника Г. Зашихіна, артистки Є. Кадміної, громадського діяча, педагога Х. Алчевської та її сина, співака І. Алчевського, О. Бекетова, О. Потебні та ін. Під час ліквідації кладовища у 1975–1976 рр. були перенесені останки багатьох відомих харків'ян: письменників, архітекторів, діячів науки, культури та мистецтва, учасників та жертв Великої Вітчизняної війни.

Значну роботу проводила Харківська регіональна організація УТОПШ з підготовки багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», об'єднуючи місцевих краєзнавців і науковців. Вивчення історії міст і сіл республіки суттєво посилило інтерес до краєзнавства місцевих осередків Товариства, які активно включилися у громадське музейництво. Вони ініціювали збір рухомих пам'яток історії та культури краю, приймали участь у формуванні історико-краєзнавчих експозицій. Узагалі ініціатива створення народних музеїв (саме так вони називалися спочатку) виникла на Харківщині ще в 1957 році, коли громадськість села Козіївка, Краснокутського району, заснувала перший в Україні народний музей. Ця ініціатива одержала широке розповсюдження не тільки в нашому регіоні, а й по всій Україні. Громадські музеї були в центрі уваги УТОПШ протягом всього періоду його існування. Підтвердженням є рішення Харківської регіональної організації про створення в кожному районі музею на громадських засадах. У 1977 р. таких музеїв було 13. У створенні громадських музеїв брали участь члени Товариства. Так, за ініціативою Харківської обласної та районних організацій створений музей Г. С. Сковороди у с. Сковородинівка Золочівського району (1972 р.). У цілому громадські музеї відіграли важливу роль у збереженні пам'яток історії та культури. Проте втручання держави в діяльність музеїв та заідеологізованість не сприяли поліпшенню якості їх роботи, а вели лише до кількісного зростання.

Враховуючи важливе значення науково-дослідної та науково-методичної історико-краєзнавчої роботи, президія правління Товариства в травні 1970 р. прийняла постанову про створення при правліннях обласних організацій науково-методичних кабінетів. Разом з науково-методичними радами та секціями вони вивчали, аналізували та поширювали досвід діяльності місцевих організацій Товариства, розробляли методичні матеріали, робили науково-історичні описи, картотеки, готували кіно- і фотоматеріали про пам'ятки історії та культури краю. Зокрема, науково-методична рада пропаганди пам'ятників історії та культури правління Харківської обласної організації Товариства розробила екскурсійний маршрут по Харкову. У 1977 р. активісти Товариства провели містом більше 1000 екскурсій, у яких прийняли участь 50 тис. членів організації [3, с. 14]. Проте формальна реорганізація не могла суттєво пожвавити роботу, оскільки ігнорувалися регіональні особливості і не враховувалися принципові пропозиції вчених і фахівців.

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури поширювало знання про культурну спадщину через лекції, народні університети, засоби масової інформації тощо. Важливе місце в цій роботі належало проведенню лекцій. Тільки за другу половину 1970-х років члени Товариства разом з працівниками органів культури прочитали більше 1 млн. лекцій, провели понад 1,5 млн. екскурсій, надрукували більш ніж 60 тис. статей, організували більше 15,5 тис. виставок [22, ф. 5116, оп. 19, спр. 1359, арк. 3]. Лекційна пропаганда Харківської обласної організації УТОПШ розпочалася з першого року свого існування. У 1967 р. було прочитано і проведено понад 670 лекцій і бесід, а в 1977 р. – уже 5000 [7, с. 153; 3, с. 14]. Пошукові матеріали членів обласної організації Товариства друкували в обласних, міських та районних газетах.

Важливим починанням УТОПШ наприкінці 60-х рр. і масовою формою навчання активу районних та первинних організацій були народні університети пропаганди пам'яток історії та культури. У Харківській області з 1969 р. на громадських засадах працювали 28 народних університетів «Пам'ятки історії та культури України». Загальна кількість слухачів становила понад 2 тисячі чоловік. Уже за 10 років дипломи лектора, екскурсовода, громадського інспектора

одержали більше 6 тисяч осіб [17]. Випускники університету очолювали первинні організації Товариства, працювали лекторами районних бюро пропаганди, входили до складу правлінь районних організацій та їх президій, працювали у складі секцій, у народних або краєзнавчих музеях на громадських засадах, готували навчальні посібники з пам'яткоохоронної справи. Лекції читали провідні вчені, серед яких 40 докторів і кандидатів наук, журналісти, архітектори, художники, ветерани радянської армії, штатні працівники обласної організації. Народні університети Харківщини займали одне з провідних місць в Україні. Дипломом першого ступеня на всесоюзному огляді народних університетів був відзначений університет при обласній організації УТОПШ, другого ступеня – при Чугуївському музеї імені І. Ю. Рєпіна.

До складу Харківського народного університету наприкінці 1970-х років входили 22 філіали, створені в різних районах області на базі палаців культури, краєзнавчих музеїв, навчальних закладів, при районних відділах культури. Вони працювали під керівництвом вченої ради і ректорату. Членами вченої ради університету були 5 докторів і 5 кандидатів наук, 3 члени творчих спілок, 2 директори і 5 завідуючих відділами харківських музеїв, представники громадських організацій [8, с. 113]. Робочим органом вченої ради був ректорат. Тривалий час раду очолював доктор філософських наук М. П. Проторін.

Отже, можна констатувати, що упродовж 60–70-х років ХХ ст. Харківською обласною організацією УТОПШ разом з державними інституціями проводилась значна робота з охорони, збереження, обліку та реставрації історичних, культурних та мистецьких надбань. Пріоритетним було завдання увічнення пам'яті загиблих у 1941–1945 роках. У той же час культурна спадщина залишалася у важкому стані, оскільки пам'ятки руйнувалися, не всі були взяті під охорону держави. Подальшого вивчення, на нашу думку, потребує діяльність міської, районних та первинних організацій області, доцільним також є створення дослідження, присвяченого активним діям пам'яткоохоронної справи на Харківщині.

Література

1. Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990) / В. І. Акуленко. – К.: Вища школа, 1991. – 274 с.
2. Достояние народа. Состоялась V Харьковская областная конференция УТОПИК // Красное знамя. – 1976. – 3 ноября.
3. Журавльов С. Джерело натхнення і творчості / С. Журавльов // Пам'ятки України. – 1977. – № 3. – С. 14–16.
4. Заремба С. З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Історичний нарис / Заремба С. З. – К.: Логос, 1998. – 244 с.
5. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 240 с.
6. Кармазіна Н. В. З історії збереження історико-культурної спадщини в Криму в 60–80-х роках ХХ ст. / Н. В. Кармазіна // Краєзнавство. – 2009. – № 3-4. – С. 111–116.
7. Ксьонзенко М. І. Про роботу Харківської обласної організації УТОПШ / М. І. Ксьонзенко // Український історичний журнал. – 1970. – № 8. – С. 153–154.
8. Лемещук М. М. Роль народних університетів пропаганди пам'ятників історії та культури у комуністичному вихованні молоді / М. М. Лемещук // Український історичний журнал. – 1978. – № 10. – С. 109–114.
9. Мірошник Г. Пам'ятки народу (про діяльність Харківської обласної організації охорони пам'яток історії та культури) / Г. Мірошник // Культура і життя. – 1969. – 27 березня.
10. Народний університет: пропаганда пам'яток історії та культури при обласній організації УТОПШ // Вечірній Харків. – 1979. – 5 жовтня.
11. Некрополі України / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури; ред. Л. А. Проценко. – К., 1999. – 287 с.
12. Пам'яткознавство / Укл.: Л. О. Грифен, О. М. Тітова: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ. – Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2014. – 212 с.
13. Підсумки організаційної діяльності обласних, Київської та Севастопольської міських організацій Товариства за 1969 рік // Пам'ятки України. – 1970. – № 1. – С. 55.

14. Підсумки організаційної діяльності обласних, Київської та Севастопольської міських організацій Товариства за 1979 рік // Пам'ятки України. – 1980. – № 2. – С. 63.
15. Принь О. В. Історичний нарис діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури у Донбасі (друга половина 60-х–80-ті роки ХХ ст.) [Електронний ресурс] / О. В. Принь – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Рср/2009_16/МС_16.files/03_Chapter_I.pdf
16. Принь О. В. Літопис охорони культурної спадщини в Україні 1945–1991 років (за матеріалами Донецької та Луганської областей) / О. В. Принь / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка; НАН України, Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК; Наук. ред. канд. іст. наук, доц. О. М. Титова. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 336 с.
17. Рудько В. Школа патріотизму / В. Рудько // Соціалістична Харківщина. – 1982. – 22 жовтня.
18. Справочник по археологии Украины. Харьковская область / Б. А. Шрамко, В. К. Михеев, Л. П. Грубник-Буйнова. – К.: Наукова думка, 1977. – 156 с.
19. Статут Українського товариства охорони пам'яток історії та культури: Постанова Ради Міністрів української РСР від 12 червня 1967 р. № 378. // Законодавство про пам'ятники історії та культури: зб. нормативних актів / під ред. О. Н. Якименка. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1970. – С. 47–66.
20. Танько Р. І. Харківська обласна організація / Танько Р. І. // Збережена спадщина: Збірник матеріалів і документів (упор.: Тітова О. М., Пархоменко М. Т., Демиденко О. О / Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України / Р. І. Танько – К., 2007. – 280 с.
21. Державний архів Харківської області.
22. Поточний архів Міністерства культури України.